Abordarea gândirii științifice a lui Vasile cel Mare

bazat pe lucrarea sa „Omilii în ziua a șasea”

Ioannis-Iosif D. Papageorgi *

Sursa: Revista de Teologie 93, 2 (2022) pp. 223-240.

Abordarea hermeneutică a gândirii științifice a lui Vasile cel Mare este , fără îndoială, o întreprindere deosebit de importantă. Prezentul studiu încearcă să investigheze această problematică, bazându-se pe lucrarea sfântului părinte, „omilia despre Hexaemeron”. Fără a pune accentul pe analiza aprofundată a influențelor sale filosofice sau a învățăturii teologice, scopul studiului este de a contura modul științific de „gândire” al sfântului părinte, care este direct legat de efortul său de a „construi adevărul”.

Așa cum subliniază în mod caracteristic Sfântul Papadopoulos, M. Vasile, fără a fi ostil filosofiei, ajunge la următoarea concluzie importantă, că adevărul lui Dumnezeu nu are un limbaj propriu pentru a se exprima. Limbajul și materialul de construcție pentru adevăr este limbajul persoanei căreia i se adresează, structura fiecărei epoci în care se predică adevărul. Dumnezeu nu dezvăluie limbaj și structuri, ci adevărul. Și cu cât structurile folosite sunt mai universale, mai cultivate, cu atât cercul credincioșilor acceptă învățătura Bisericii prin intermediul lor este mai mare. Alegerea cuvintelor și a structurilor este opera teologului 2 .

Utilizarea și totodată valorificarea cunoștințelor filosofice (științifice) „anterioare”, precum și distincția dintre „forme” și conținut în terminologia filosofică utilizată, constituie o încercare de a „defini” un cadru „epistemologic” în care teologia și filosofia (cunoașterea științifică) sunt „alese” creativ cu scopul de a îndeplini două scopuri importante: a) predarea și răspândirea credinței creștine într-o manieră comprehensibilă și ușor de înțeles și b) „încurajarea” cercetării științifice, deoarece „lumea” („universul” - „creația”) nu mai este câmpul de acțiune al

„zeităților” care trebuie „împăcate”, ci creația lui Dumnezeu, prin examinarea și investigarea căreia (lumea), omul Îl glorifică pe Creator.

Abordarea interpretativă a cadrului epistemologic menționat presupune studiul operei deosebit de importante a Sfântului Părinte, predicile din semestrul 3. Aceste predici constituie un exemplu caracteristic al modului științific de gândire al lui M. Basil; lectura, darămite abordarea interpretativă a lor, necesită și presupune o atenție deosebită. După cum observă pe bună dreptate P. Christou, aceste predici pot fi considerate prelegeri sau capitole ale unui tratat, în timp ce introduc ceva fără precedent în istoria creștină, știința greacă, în teologia creștină.

Cunoștințele în domeniul fizicii, pe care le dobândise în Școlile din Atena, sunt puse în slujba predicatorului. Nu este deosebit de important faptul că de foarte multe ori opiniile filosofilor și oamenilor de știință sunt contrazise, ceea ce este important este ca acestea să fie discutate cu mare atenție și înțelegere 4. Această discuție, care este condusă cu o atitudine și o gândire critică, dezvăluie nu numai pregătirea sa teologică, ci și spiritul său științific neobosit și constituie un exemplu pentru „omul de știință creștin” de-a lungul timpului.

Cercetătorul acestei lucrări specifice trebuie să ia în considerare atât contextul istoric al activității Sfântului Părinte, cât și obiectivele pe care el însuși și le stabilește, și anume să facă relația dialectică dintre știință și teologie inteligibilă și acceptabilă, să definească limitele dintre cunoașterea științifică (filosofică) și credință și să încurajeze și mai multă cercetare științifică (filosofică) asupra lumii, în măsura în care aceasta este o creație a lui Dumnezeu. Omiterea sau subestimarea obiectivelor stabilite de Vasile cel Mare este susceptibilă să conducă la concluzii incorecte cu privire la importanța operei sale din întrebarea 5. Opinia conform căreia predicile lui Vasile cel Mare despre ziua de șase zile sunt un exemplu tipic de adaptare a științei grecești la „lațul sufocant” al cosmologiei evreiești 6 , constituie o abordare interpretativă incorectă a intențiilor reale ale Sfântului Părinte. Mai mult, evaluarea modului de gândire științific al lui Vasile ar trebui să vizeze în primul rând o perspectivă mai largă, într-un fel, asupra operei în cauză. Dimpotrivă, legătura ulterioară a opiniilor sfântului părinte cu descoperirile științifice moderne, printr-o expunere și o analiză detaliată a datelor științifice, deși interesantă, credem că nu exprimă scopul mai profund pentru care a fost scrisă această lucrare 7 .

Așadar, în ceea ce privește această operă deosebit de importantă a lui Vasilios, care este rodul unei gândiri mature, ar trebui să identificăm mai întâi una dintre prioritățile sale fundamentale: să le clarifice tuturor că credința creștină nu trebuie să evite discursul „științific și filosofic", ci mai degrabă să „dialogeze" cu acesta în mod creativ. Această intenție a sa este demonstrată de erudiția sa uimitoare în materie de interpretare a naturii și a lumii. Prezentarea unei bogății de informații și date din realizările filosofice și științifice ale timpului său (și anterioare) se face într-un mod metodic și întotdeauna cu o atitudine și o gândire critică. Mai jos, așadar, se încearcă clarificarea modului de gândire științific al Sfântului Părinte, prin abordarea interpretativă a unor surse specifice din această mare operă a sa.

Inițial, atitudinea critică și perspectiva asupra cunoștințelor filosofice (științifice) anterioare sunt demonstrate de următorul exemplu. Mai concret, sfântul părinte acceptă teoria lui Empedocle conform căreia lumea „este formată" din patru elemente (pământ, apă, aer și foc) 8 , subliniind în același timp că în interiorul fiecărui element se află celelalte. Cu alte cuvinte, el acceptă teoria filosofică în cauză, dar o adaptează la revelația din Hristos, întrucât cauza unirii acestor „elemente" între ele nu este o forță „naturală" (creată), ci „puterea" care emană de la Dumnezeu9 . În acest fel, el produce o „nouă cunoaștere" în lumina credinței creștine. Pe de altă parte, el critică teoria lui Xenofan conform căreia pământul se sprijină pe un „corp solid infinit" 10 și interpretează în Psalmul 74:4 („I-am întărit stâlpii") termenul „stâlpi" ca însemnând „tăria" care îl susține: „tăria lor de coeziune se numește stâlpi" 11 . Termenul hagiografic nu trebuie luat literal, ci capătă un sens alegoric și duce de la „antropomorfism" la o explicație mai logică și științifică. El citează chiar un argument logic împotriva teoriei lui Xenofan, subliniind că, dacă presupunem că există un „alt corp" (solid) care susține pământul astfel încât acesta să nu „cadreze", atunci trebuie să existe un alt „corp" care îl va susține (adică Corpul care susține pământul) și de fiecare dată trebuie să căutăm și un „suport al suportului". Cu alte cuvinte, de fiecare dată când găsim o „bază", vom căuta la infinit „baza bazei" și, prin urmare, va fi nevoie de o forță de susținere din ce în ce mai mare, care va putea ridica împreună „greutatea de deasupra ei" 12. Prin urmare, această teorie filosofică anume nu este logică.

Faptul că viziunea critică a lui Vasile asupra teoriei filosofice a lui Xenofan nu se limitează la citarea unui pasaj hagiografic, ci se extinde și la utilizarea argumentelor logice, ne dezvăluie dispoziția și gândirea sa

critică față de „cunoașterea (filosofică) anterioară”. Astfel, prin utilizarea și critica cunoștințelor anterioare, „cercetătorul” Vasile produce o „nouă cunoaștere”, care este determinată de un factor transcendent, meta-științific, și anume credința creștină 13. Acest factor meta-științific specific, deși este un produs al revelației și nu al logicii sau al observației științifice, nu limitează în niciun fel gândirea științifică a „cercetătorului” Vasile, ci, dimpotrivă, îi furnizează o dispoziție „inepuizabilă” pentru o explorare logică a creației lumii dincolo de ficțiunile tradiției păgâne grecești antice.

Utilizarea miturilor în tradiția religioasă a grecilor antici este, fără îndoială, o observație importantă. Aristotel, de exemplu, în lucrarea sa După fizică, vorbește despre utilizarea miturilor în tradițiile (religioase) ale „anticilor”. Motivul utilizării miturilor este de a provoca ascultarea mulțimii și respectarea benefică a ordinii legale și a interesului: „Restul este deja mitic potrivit pentru persuasiunea celor mulți și pentru utilizarea în legi și interes” 14. Legătura mitului (religios) cu puterea politică încă din epoca homerică este subliniată și de MP Nilsson 15. Mai mult, așa cum observă Strabon în lucrarea sa Geografie, Homer folosește și el elemente false: „în al patrulea rând este fals”, pentru a câștiga favoarea mulțimii și a o călăuzi 16. În consecință, utilizarea și exploatarea elementelor mitologice în tradiția (religioasă) a grecilor antici, în general, servește, în mare măsură, oportunității umane. Această observație este și mai evidentă în tragedia lui Eschil, Prometeu legat. Poetul tragic, prin gura lui Prometeu întemnițat, se referă la „judecătorul-pedepsitor” Zeus într-un mod care dezvăluie că utilizarea mitului este direct legată de puterea politică 17. Mai concret, Prometeu „se plânge” vehement pentru că „nerecunoscătorul” Zeus, care cu ajutorul său (al lui Prometeu) a învins puterea anterioară (adică Saturn), imediat ce „s-a așezat pe tronul” tatălui său, a început să distribuie privilegii și putere zeilor („subordonaților-susținătorilor săi”) așa cum crede el însuși, adică în funcție de propriile interese, fără să-i pese de cei slabi, adică de oameni.

Prin urmare, luând în considerare sursele menționate mai sus din literatura greacă veche, ajungem la concluzia că în tradiția (religioasă) greacă veche conceptul de divin este inextricabil împletit cu ficțiuni și minciuni, prin care este servită în primul rând oportunității de „manipulare-ghidare” a oamenilor, pe baza „ordinii juridice stabilite” respective. Această constatare conferă o valoare și mai mare nu numai gândirii teologice, ci mai ales gândirii științifice a Sfântului Părinte și

constituie (această constatare) unul dintre cei mai fundamentali și esențiali factori istorici pentru evaluarea acesteia.

Mai exact, studiind opera lui Vasile cel Mare, găsim o abordare coerentă nu doar teologică, ci și științifică a problemelor analizate, dincolo de „antropomorfisme" și „ficțiuni". Potrivit lui Vasile, Dumnezeu este „cauza primordială" a tot ceea ce există 18 , „prezbiterul supratemporal, etern și veșnic al lumii" 19 , care (Dumnezeu) „a produs înclinația voinței singure spre a fi mărimile predestinaților" 20. „Ciclul naturii", primindu-și începutul de la prima „poruncă", continuă de-a lungul timpului viitor, până când ajunge la scopul său comun 21. Lumea este caracterizată ca o „construcție tehnică" 22 , în care există „ordine" 23 și care evoluează pe baza legilor naturale stabilite de la început prin „porunca" Creatorului. În gândirea lui Vasile, Dumnezeu nu face parte din lumea (naturală) și nici nu este identificat cu aceasta. Dumnezeu, dimpotrivă, este o cauză „externă", „precedentă" a creației 24 , adică în afara timpului și spațiului. Lumea, sau altfel spus „natura", are un început și un sfârșit, deoarece „tot ce începe în timp trebuie în mod necesar să se desăvârșească în timp" 25. Mai mult, „natura" este „perisabilă", adică supusă decăderii și alterării. Totuși, Vasile nu este condus la această concluzie doar de credință, ci aplică și un principiu științific logic: „ale cărui părți sunt supuse decăderii și alterării, întregul trebuie să sufere în mod necesar aceleași suferințe în propriile părți" 26 , adică, ale cărui părți sunt supuse decăderii și alterării, „întregul" va suferi în mod necesar și el aceleași suferințe pe care le-au suferit părțile sale.

În acest moment, apare o „armonizare" a cuvântului divin cu gândirea științifică. În termeni de terminologie științifică modernă, am putea face următoarea „reformulare" a gândirii Sfântului Părinte: universul-lume constituie un sistem bine organizat în care există ordine. Totuși, pe lângă ordine, există și „decădere", „alterare" (dezordine), așa cum se observă din cercetarea „sistemelor fizice" („părți") la scară mai mică. Totuși, această „decădere" nu se limitează la aceste „sisteme fizice" la scară mai mică, ci „crește" până când se „extinde" la întregul sistem, adică la universul-lume, cu rezultatul că, la un moment dat, va veni sfârșitul său (al universului). Decăderea și ordinea sunt procese naturale, care funcționează pe baza legilor naturale care au fost inițial stabilite de cauza „externă", adică de Dumnezeu. Cauza „externă-prioară" este condiția necesară pentru crearea universului-lume, deoarece un sistem perisabil și finit (care are un început și un sfârșit), cum ar fi universul-lume, nu poate fi cauza lui însuși.

Formularea mai specifică de mai sus a textelor lui Vasile cel Mare constituie o abordare interpretativă a modului său științific de gândire, așa cum este relevat de utilizarea terminologiei moderne. Dumnezeu este, dincolo de orice reprezentare fictivă, „cauza externă supratemporală" a universului care a produs universul-natura „din nimic" în „ființă" 27 , iar odată cu el este creat și „timpul" 28. „Natura", după ce primește mișcarea inițială de la o „comandă" (de la „cauza externă"), evoluează pe baza legilor naturale până când își atinge scopul 29 .

Pe baza celor de mai sus, sfântul părinte nu se mulțumește cu o simplă expunere a cuvântului divin ca răspuns la idolatria (și ereziile) timpului său, ci încearcă și cu argumente logice să „armonizeze" credința creștină cu gândirea științifică. Acest efort este cu atât mai intens atunci când folosește și argumente logice împotriva opiniilor și teoriilor „magilor" („caldeenilor") 30 , atunci când acestea susțin influența ciclului zodiacal („ciclul dătător de viață") asupra omului, atât în formarea personalității sale, cât și în viața sa în general. Mai jos, fără o analiză temeinică a problemei în cauză, se încearcă o comparație deliberată a acestei percepții păgâne particulare cu modul de gândire științific al lui Vasile cel Mare.

Un prim exemplu este faptul că refuză să accepte influența mișcării stelelor asupra vieții umane, așa cum este susținută de „magi" („caldeeni") 31. El subliniază cu emfază că, dacă „predestinatul", adică „soarta" omului așa cum rezultă din mișcările corpurilor cerești, este validă, atunci liberul arbitru al omului și importanța propriei sale predeterminări în viața sa sunt negate 32. Cu toate acestea, negarea liberului său arbitru de către o putere superioară („predestinată") pune automat sub semnul întrebării utilizarea legilor, deoarece acum, din moment ce viața omului este „predestinată", legiuitorii sunt „rătăcitori" 33. Sfântul părinte își folosește „simțul senzorial" „juridic", subliniind un adevăr fundamental al științei juridice, acela că judecarea unui act penal al unei persoane și aplicarea pedepselor prescrise (pe baza legilor în vigoare) se bazează pe evaluarea liberului arbitru uman și nu pe o putere supranaturală („magică").

Această poziție a lui Vasile cel Mare eliberează gândirea umană de „mituri ridicole" 34 care se referă la „puteri" „superioare" omului ce îi (pre)determină viața. Cât despre propria abordare a problemei liberului arbitru al omului, Sfântul Părinte subliniază cu emfază faptul că în om este „semănată" de Dumnezeu o lege naturală („rațiune naturală") care ne

îndeamnă să facem binele și să evităm răul 35. Omul are virtuți naturale în sufletul său („virtuos prin natură”). Prin urmare, fără nicio învățătură prealabilă, sufletul are prin natură o înclinație spre virtuți, „este inerent naturii” 36 ; adică are o tendință neînvățabilă („apetitivă”) spre „familiar și prin natură” (spre virtute). Din acest motiv, toată lumea laudă prudența și admite dreptatea, admiră curajul și vrea să aibă înțelepciune.

Sfântul Părinte se referă în mod clar la o „lege naturală înnăscută” prezentă în toți oamenii, fără excepție, lege care a fost „semănată” în om de cauza externă-supratemporală a tuturor lucrurilor, adică de Dumnezeu. Conform acestei legi, omul, indiferent de poporul căruia îi aparține civilizația, are în sufletul său o tendință (înclinație) spre bine (spre virtute). Această tendință înnăscută a omului spre virtute îl are ca cauză pe Dumnezeu și nu o forță naturală („lumească”). Această viziune anume stârnește, în mod rezonabil, un interes intens în cititor și îl provoacă să caute influența profundă a gândirii juridice a Sfântului Părinte de-a lungul timpului. Faptul că, secole mai târziu, Montesquieu va repeta aproape același lucru în lucrarea sa Duhul Legilor lasă o impresie deosebită.

Mai concret, Montesquieu afirmă în acest sens că: „omul, ca ființă naturală, este guvernat, asemenea altor corpuri, de legi imuabile. Ca ființă inteligentă, el încalcă neîncetat legile pe care Dumnezeu le-a stabilit și le schimbă pe cele pe care el însuși le-a stabilit [...]. Dumnezeu se raportează la univers ca creator și păstrător al său: legile după care l-a creat sunt acelea după care îl păstrează. El acționează conform acestor reguli pentru că le cunoaște; le cunoaște pentru că le-a făcut; le-a făcut pentru că sunt legate de înțelepciunea și puterea sa” 37. Pentru Montesquieu, virtutea există în însăși natura umană, dar numai ca o potențialitate 38 , o viziune care, așa cum am menționat deja, este subliniată și de Vasile (sufletul este „apetitiv” față de ceea ce este „familiar și prin natură”, adică față de virtute). Mai mult, filosoful francez subliniază că înaintea tuturor acestor legi (pozitive), există cele ale naturii, întrucât acestea izvorăsc din constituția ființei noastre și, pentru a le cunoaște bine, trebuie să considerăm omul înainte de întemeierea societăților 39. Cu alte cuvinte, legile naturii, care au fost „semănate” în om de „cauza externă” a lumii (adică Dumnezeu), exprimă înțelepciunea lui Dumnezeu, care este superioară și anterioară constituirii societăților umane și legilor (la un moment dat) care se aplică în ele.

Pe baza celor de mai sus, asemănarea evidentă dintre opiniile lui Vasile și Montesquieu, în special în ceea ce privește problema „legii înnăscute” la

om, relevă o influență a lui Vasile asupra gândirii filosofului francez, fapt care necesită investigații suplimentare. Totuși, pe lângă această descoperire, ce-i drept, impresionantă, gândirea științifică a sfântului părinte este demonstrată și de modul în care studiază corpurile cerești, soarele și luna. Această metodă este în contrast complet cu ficțiunile păgânismului. Așadar, în timp ce „magicii" caută poziția soarelui pentru a-i determina influența atât asupra nașterii omului, cât și asupra restului vieții sale, „cercetătorul" Vasile admiră înțelepciunea lui Dumnezeu, care a așezat soarele la distanța potrivită de pământ (zona locuibilă), astfel încât viața pe planetă să poată fi păstrată. Acest lucru se întâmplă deoarece soarele nu este mai aproape de pământ pentru a-l pârjoli cu căldura sa și nici nu este mai departe de el pentru a se răci și a deveni steril din cauza lipsei căldurii necesare . Mai mult, în timp ce „magicii" calculează poziția lunii din aceleași motive, sfântul părinte observă acest corp ceresc cu o dispoziție filosofică și ne îndeamnă, prin observarea fazelor sale, să ne facem și noi o idee despre schimbarea „rapidă" a treburilor umane și să nu fim aroganți în privința prosperității noastre și nici să ne bucurăm excesiv de puterea noastră politică și de bogăția noastră 41. Prin urmare, „spiritul științific" al lui Vasileios face o impresie deosebită asupra savantului și în ceea ce privește viziunea sa asupra „legii naturii" la animale. El critică cu argumente logice opinia „magicilor" conform căreia constelațiile, întrucât sunt descrise sub forma unui animal, prin urmare, caracteristicile acestui animal influențează și personalitatea omului 42. Așadar, contrar acestor ficțiuni („mituri ridicole"), sfântul părinte ne învață despre „legea naturală" care a fost semănată în animale de către Dumnezeu. Această lege este adânc gravată în ele și le indică ce ar trebui să facă 43 .

În concluzie, așa cum reiese din cercetarea surselor de mai sus, modul de gândire științific al lui Vasile cel Mare este un fapt incontestabil. Gândirea sa logico-științifică contribuie în mare măsură la „demitificarea" lumii și pune bazele unei investigări logice și științifice a universului, prin care omului, „prin manipularea lucrurilor vizibile și sensibile, i se oferă teoria invizibilității", explică Apostolul" 44 , „Lucrurile pe care le-a înțeles de la crearea lumii sunt definite în poezia sa" 45. După cum subliniază el însuși în mod caracteristic, deși dimensiunea cerului depășește („depășește") intelectul uman 46 , proiectând o relativitate în ceea ce privește puterea cognitivă a omului (adică există limite), cu logica sa („proprietatea rațiunii") omul poate fi înălțat chiar și până la cer 47. Potrivit lui Vasile cel Mare, deși omul este în urma animalelor în ceea ce privește „echipamentul fizic", cu logica sa

poate călători chiar și până la cer, adică până la stele. Viziunea specifică a Sfântului Părinte constituie o afirmare, dar și o elevare a gândirii și rațiunii științifice, deoarece, prin utilizarea lor corectă și nu cu o „ceremonie magică” - teurgia 48 , omul este capabil să călătorească în univers. Această poziție capătă o valoare și mai mare atunci când este comparată cu mediul păgân al timpului său și mai ales cu „teurgiile” filosofilor neoplatonici. Constituie o profeție foarte clară, sau în cel mai bun caz o „prefigurare”, a aplicațiilor impresionante ale tehnologiei aerospațiale secole mai târziu.

Bibliografie

Surse

Eschil, Prometeu legat, text antic, introducere-traducere-note Takis Barlas, Totul despre autorii greci antici 20, publicat de Societatea Științifică de Litere Grecești, Papirus.

Aristotel, După fizică, text antic, traducere, note Nikos Kyrgiopoulos, Totul despre scriitorii greci antici, publicat de Societatea Științifică de Litere Grecești, Papirus, Atena 1975.

Aristotel, Despre ceruri, ed. I. Bekker , vol. 1-2, Berlin 1831.

M. Vasiliou, discursuri la întâlnirea de șase zile, Părinții Greci ai Bisericii (EPC), publicații patristice „Grigore Palamas” 4, Tesalonic 1972.

Diogenes Laertius, Viețile filozofilor, ed. Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis, Oxonii.

Pausanias, Călătorii în Grecia, vol. 8, Arcadian, ed. Georgiadis, Atena,
Strabon, Geografie A', vol. A', ed. Georgiadis , Atena 2002.

Studii

Courtonne Yves, S. Basile et l'hellenisme. Etude sur la rencontre de la pensée chrétienne avec la sagesse antique dans l'Hexaéméron de Basile le Grand, Paris 1934.

Gregg Robert Clark, Filosofia Consolației. Paideia greacă și creștină în Vasile și cei doi Gregori, Cambridge 1976.

Lloyd Antony Charles , Neoplatoniștii ulteriori, Editura Enalios, Atena, 2006.

Nilsson Martin Persson, Istoria religiei grecești antice, Editura Papadimas, Atena, 1997.

Angelidi Christina, Pământul și Universul. Știința greacă și interpretările creștine, publicat de Fundația Goulandris-Horn, Atena, 1996.

Danezi Emmanuel, „Gândirea teologică și cunoașterea științifică modernă", Lucrările conferinței: Contribuția clerului grec la Iluminismul grec și Renașterea științelor, Penteli, 5

Note

Ioannis -Iosif O. Papageorgis este doctor în teologie de la Universitatea Națională și Kapodistriană din Atena, teolog și educator.

1. Bibliografie orientativă: S. Papadopoulos, Patrologia II. Secolul al IV-lea (Orientul și Occidentul), Atena 21999, pp. 355-407. V. Tatakis, Contribuția Capadociei la gândirea creștină, publicată de Centrul pentru Studii Asia Mică, Atena 1960. P. Christou, M. Basil. Viață și politică, Scrieri, gândire teologică, publicată de Fundația Patriarhală pentru Studii Patristice, Analectele lui Vlatadon 27, Salonic 1978. Y. Courtonne, S. Basil și elenismul. Studiu despre întâlnirea gândirii creștine cu înțelepciunea antică în Hexaéméronul lui Vasile cel Mare, Paris 1934. R. Gregg, Filosofia mângâierii. Paideia greacă și creștină în Vasile și cei doi Grigorie, Cambridge 1976.

2. Sfântul Papadopoulos, Patrologia B', unde mai sus, p. 359; „Proiectul lui Vasile pentru construirea adevărului, pentru modelarea existenței creștine, a fost cel mai profund și primul extins care a fost ratificat ca

autentic în Biserică. Teologul care distinge forma și conținutul în terminologie este ortodox. Dimpotrivă, cel care nu are virtutea discernământului devine un ipocrit."

3. PG 29, 4-208, J. P-Migne, Patrologiae cursus completus, series graeca, Paris 1857-1866. BEP, 51, Biblioteca Părinților Greci și a Autorilor Ecleziastici, publicată de Ministerul Apostolic al Bisericii Grecești, Atena din 1955 încoace. EPE 4, Părinții Greci ai Bisericii, Publicații patristice „Grigore Palamas", Tesalonic din 1972 încoace. În acest articol, referințele la opera lui Vasile cel Mare, predicile despre perioada de șase zile, provin din EPE 4.

4. P. Christou, Marele Vasile. Viață și stat, unde anterior, p. 137: „Vasile poate fi judecat doar pe baza contemporanilor săi. El adună ce e mai bun din știința contemporanilor săi și adesea adaugă propria sa opinie, care era de obicei înțeleaptă."

5. Un exemplu de abordare hermeneutică eronată este opinia Christinei G. Angelidis, conform căreia perspicacitatea filosofică a primilor părinți cedează locul nevoilor ecleziastice actuale și că diviziunea dintre simbolism și datele factuale este anulată, în timp ce observațiile astronomice sunt subordonate textelor sacre și servesc schemei descrise în Hexametrul Cosmopoiezei. Vezi Christina G. Angelidis, Pământul și Universul. Știința greacă și interpretările creștine, ed. Fundația Goulandris-Horn, Atena 1996, pp. 28-29.

6. Vezi Christina G. Angelidi, op. cit., p. 29.

7. Pentru o abordare modernă a operei lui Vasile cel Mare, referitoare la știința geologiei, vezi Mich. O. Dermitzakis, Geological Approaches to the Hexaimero of Vasile cel Mare, ed. Armos, Atena 2007. În această lucrare, Dermitzakis încearcă o abordare interpretativă interesantă a Hexaimero-ului, prin prezentarea datelor din știința geologiei. Părerea sa este corectă, cum că Vasile cel Mare depășește atitudinea păgână față de cosmoid, precum și pe cea filozofică rafinată, și că (cu această lucrare a lui Vasile) avem eliberarea lumii de conceptele păgâne, în timp ce natura, deși cineva o creează și o domină, devine liberă, respectuoasă legii, independentă de puterile divine și demonice. Vezi Mich. Dermitzakis, unde anterior, pp. 40-41. Totuși, încercarea de a adapta opera lui Vasile la descoperirile și datele științifice moderne, deși interesantă, credem că nu exprimă problematica teologică mai profundă și „stabilirea obiectivelor"

sfântului părinte. De asemenea, interesantă este și opinia lui Emm. Danezis, care citează lucrarea menționată anterior a lui Vasilios ca exemplu de legătură între elenism și creștinism; vezi Emm. Danezis, „Gândirea teologică și cunoașterea științifică modernă", Lucrările conferinței: Contribuția clerului grec la iluminismul grec și la renașterea științelor pozitive, Penteli, 5 noiembrie 2009, [Biblioteca pastorală 26], publicată de Departamentul de publicații al Serviciului de comunicare și educație al Bisericii Greciei, p. 91. Vezi Emm. Danezis, unde anterior, p. 91: „Așa cum ne învață literatura patristică, dar și dezvoltarea istorică a creștinismului în primele secole d.Hr., opoziția a vizat doar constituția teologică a lumii naționale și nu gândirea filosofică și științifică greacă antică. Operele lui Platon și ale oamenilor de știință pozitivi presocratici au stat la baza multor texte ale părinților Bisericii Ortodoxe, pentru a explica multe puncte ale textelor sacre (cum ar fi p. Ch. M. Basil, discursuri despre Hexaimeron)". În acest sens, considerăm că este inexactă opinia lui Emm. Danezis, conform căreia operele lui Platon și ale oamenilor de știință pozitivi presocratici au format „baza" multor texte ale părinților (precum și pentru Hexaimeronul lui Vasile). Textele filosofiei grecești nu au constituit „baza" pentru operele părinților, ci un „instrument", prin utilizarea metodică a cărui învățătură creștină poate deveni mai ușor de înțeles și de înțeles.

8. M. Basil, discursul A', EPE, p. 46, 28: „În primul rând, că totul este amestecat în totul, iar pe pământ veți găsi apă, aer și foc, să se spună că focul este produs din pietre, dar din fier, care își are tot originea din pământ, izbucnește foc din abundență în fricțiuni să strălucească". Vezi Diogenes Laertius, Viețile filosofilor, 8, 76: „El îi dă lui Empedocle astfel: există patru elemente, focul, apa, pământul și aerul; prietenia este fie comparată (unită) și Nike este distinsă (separată)".

9. M. Basil, discursul B', p. 72, 11: „și întreaga lume, distribuită inegal, a legat-o împreună cu o legătură indisolubilă de prietenie într-o singură societate și armonie." După cum se poate observa din acest punct, M. Basil acceptă o „legătură indisolubilă" între ființele create, chiar și atunci când acestea se află la o mare distanță una de cealaltă.

10. Aristotel, Despre Rai, 2, 13: „Căci unii, din aceste motive, spun că pământul este infinit, înrădăcinat în infinitatea sa, așa cum spune Xenofan din Colofon."

11. M. Vasiliou, discurs A, p. 52, 35.

12. M. Vasiliou, discursul A', p. 52, 34: „și cu cât avansăm mai mult în această chestiune, cu atât mai mare este forța sineretică pe care suntem nevoiți să o introducem, sau supraordonatul poate contrazice întregul”.

13. Metoda specifică de utilizare și derivare a cunoștințelor de către M. Vasilios are caracteristici specifice metodelor științifice moderne. Pentru un exemplu de epistemologie, vezi G. Roussopoulos, Epistemologie. Filosofie și știință sub regimul reprezentării, ed. Gutenberg, Atena 2009. Mai exact, vezi G. Roussopoulos, unde anterior, cap. „Caracterul practicii științifice: obiect al cercetării și obiect al cunoașterii”, p. 112: „Noile cunoștințe sunt fie o reconstrucție creativă a cunoștințelor anterioare (cu care cercetătorul este echipat chiar înainte de a-și începe cercetarea) - și, prin urmare, nu necesită efectuarea cercetării - fie o sinteză creativă a cunoștințelor anterioare cu cunoștințele primare (care au apărut la fața locului din desfășurarea acesteia). Noile cunoștințe, mai precis, rezultă din modificarea, integrarea sau adaptarea, înlocuirea sau rearanjarea cunoștințelor anterioare, în lumina cunoștințelor originale produse de același cercetător sau de alți cercetători înaintea lui în domeniul cercetării”. Vezi și același lucru, unde anterior, p. 121: „De o importanță similară sunt factorii metaștiințifici care influențează practica științifică și sunt ulterior influențați de aceasta. Percepțiile filosofice ale cercetătorilor (care s-ar fi putut forma cu mult înainte de începerea unui program de cercetare și, prin urmare, constituie un element constitutiv al biografiei lor) și, mai presus de toate, preocupările filosofice care apar din cauza problemelor și impasurilor cu care se confruntă practica științifică joacă un rol important”.

14. Vezi Aristotel, După fizică, L 1074b, ed. Totul despre autorii greci antici, Aristotel, După fizică, Text antic, traducere, note de Nikos Kyrgiopoulos, Societatea Științifică de Litere Grecești Papirus, p. 546. Aristotel se referă în acest punct la o tradiție foarte veche exprimată sub forma unui mit, conform căreia stelele sunt zei și că „divinul” cuprinde întreaga natură, vezi Aristotel, unde am menționat anterior, p. 546.

15. Vezi M. R. Nilsson, Istoria religiei grecești antice, ed. Papadimas, Atena 1997, pp. 138-139: „Zeus are o valoare și mai mare decât cea din cultul domestic, iar în viața orașului, cu cele mai înalte exigențe, era firesc ca el să apară cu o și mai mare solemnitate. Așa cum tatăl familiei este preotul lui Zeus, tot așa Zeus însuși, în monarhia patriarhală din primii ani, este protectorul special al regelui și, din acest motiv, gardianul

suprem al ordinii sociale. Astfel, la Homer, Agamemnon se află sub protecția specială a lui Zeus. Zeul nu a fost detronat odată cu căderea monarhiei. Ca Zeus Polius, el este stăpânul divin al orașului-stat."

16. Strabon, Geografie I, 2, 9: „Referindu-se la genul educativ al miturilor, poetul a avut grijă să includă o mare parte din adevăr «în al patrulea an» și falsitate, acceptând atât una, cât și cealaltă dintre mulțimile de demagogi și generali". Prin urmare, Pausanias, în lucrarea sa Călătoria prin Grecia, se referă în mod clar la obiceiul religios al anticilor de a zeifica oamenii care au trăit în vremuri foarte vechi. După cum subliniază în mod caracteristic, în toate timpurile, multe evenimente care s-au întâmplat în trecut și altele care se întâmplă chiar și acum (în vremea sa), au fost incredibile pentru mulți care sunt obișnuiți să construiască minciuni pe un eveniment real. Vezi Pausanias, Călătorii prin Grecia, Arcadian, 2, 601: „În fiecare epocă există multe evenimente antice, iar cele care se întâmplă încă sunt neadevărate, dar credințele multora care construiesc pe adevăr sunt false."

17. Eschil, Prometeu legat, p. 228-233, ed. Totul despre autorii greci antici 20, text antic, introducere-traducere-note, Takis Barla, Societatea Științifică de Litere Grecești Papirus, p. 32: „Pe măsură ce și-a așezat în grabă tatăl pe tron / s-a așezat, așa a adus imediat la iveală un demon / altul, dar și un început, și devorând suferința / nu avea niciun motiv, decât o rasă suferindă / avea nevoie de tot restul pentru a planta una nouă."

18. M. Vasiliou, discursul A, p. 28, 7.

19. M. Vasiliou, discurs A, pp. 36 și 37, 18.

20. M. Vasiliou, discursul A, p. 30, 9.

21. M. Vasiliou, discursul V', pp. 208 și 210, 56: „tot așa și succesiunea naturii, primindu-și începutul de la prima poruncă, merge spre toate timpurile de acum înainte, până când ajunge la scopul comun al tuturor lucrurilor."

22. M. Vasiliou, discurs A, p. 44, 27.

23. M. Vasiliou, discursul A, p. 30, 9.

24. M. Vasiliou, discursul D', pp. 164 și 166, 56: „și lucrurile care sunt cauza lui prevăd natura celor care vin după ele și sunt preferabile”.

25. M. Vasiliou, discurs A, pp. 32 și 34, 13.

26. M. Vasiliou, Discursul A, p. 34, 13.

27. M. Vasiliou, predica 8, p. 326, 33: „totul a fost adus la ființă prin porunca lui Dumnezeu din neființă.”

28. M. Vasiliou, discursul IX, p. 344, 6: „dar cât despre natură, odată stabilită, ea aleargă alături de timp, mereu tânără.”

29. M. Vasiliou, discursul IX, p. 342, 5: „astfel natura ființelor, mișcată de o singură poruncă, se desfășoară lin prin creație în nașterea și descreșterea ei, păstrând secvențele generațiilor prin asemănări, până când vine sfârșitul la aceasta.”

30. Despre interpretarea termenului „magician”, vezi Comentariile Sfântului Sakos, lucrările lui M. Vasileios, EPE 4, Tesalonic 1973, pp. 228-229, referința 12: „Caldeenii; Primii și cei mai faimoși astronomi, astrologi și magicieni au fost caldeenii, adică babilonienii. Din acest motiv, ei erau foarte implicați în realizarea hărților natale, desigur, contra cost. Mai târziu, însă, a devenit obișnuit ca toți astrologii să fie numiți caldeeni, chiar dacă nu erau caldeeni de rasă […]. Caldeenii menționați aici de Vasile sunt caldeeni de profesie, fără a fi neapărat de rasă.”

31. M. Vasiliou, discursul VI, p. 228, 24: „și din acest motiv, caldeenii au notat simptomele care ne privesc din stele.”

32. M. Vasiliou, discursul VI, p. 240, 38: „și marile speranțe ale creștinilor sunt o sursă de frică pentru noi, nici pentru onoarea dreptății, nici pentru condamnarea păcatului, căci nimic nu este ales de oameni după propria lor voință. Căci acolo unde domnesc necesitatea și condamnarea, nu există loc pentru merit, care este excelența dreptății.”

33. M. Vasiliou, Discursul șase, pp. 240, 37.

34. M. Vasiliou, Discursul șase, pp. 258, 61.

35. M. Vasiliou, discursul 7, p. 284, 26: „rațiunea naturală indică atașamentul nostru față de ceea ce este bine și înstrăinarea noastră față de ceea ce este dăunător și este stabilită”.

36. M. Basil, predica IX, p. 352, 16: „și virtuțile sunt și ele cu noi prin fire, cu care familiaritatea sufletului nu vine din învățătura oamenilor, ci din însăși această fire, căci așa cum niciun motiv nu ne învață să urâm boala, ci avem o înclinație automată spre lucrurile dureroase, tot așa și sufletul este înclinația neînvățată spre rău, și fiecare boală a sufletului este rea, iar virtutea este motivul sănătății, căci este bine să definim ce este sănătatea stabilitatea energiilor prin fire, iar ceea ce am spus despre bunăstarea sufletului, nu este un păcat al potrivirii, prin urmare sufletul este apetisant pentru ceea ce este familiar și prin fire acesta neînvățat. Căci prudența este demnă de laudă, dreptatea este acceptabilă, curajul este admirabil, iar înțelepciunea este vrednică de admirație.”

37. Pentru referințe la operele lui Montesquieu, vezi A. Chrysis, Stoicul Montesquieu. Lege și libertate, Editura Polytropon, Atena 2008, pp. 105 și 140. Caracteristică este opinia lui A. Chrysis conform căreia Dumnezeul lui Montesquieu, spre deosebire de cel al lui Spinoza, nu este imanent creației sale, ci exterior acesteia, vezi A. Chrysis, mai sus, p. 140. Vezi și p. 137: „Montesquieu însuși insistă că Dumnezeul său este creatorul și păstrătorul lumii. În acest sens, el nu este imanent, ci transcendent. Legile care reglementează lumea prin necesitate sunt date de Dumnezeu.”

38. Vezi Al. Chrysis, op. cit., p. 159-160.

39. Vezi Al. Chrysis, op. cit., p. 171.

40. M. Vasiliou, discursul VI, p. 252, 53: „Aici am învățat înțelepciunea meșteșugarului, cum a dat acestui spațiu căldură în mod proporțional, căci porozitatea lui este de așa natură încât nici prin exces nu aprinde pământul, nici prin lipsă nu-l îngheață și devine steril.”

41. M. Vasiliou, discursul VI, p. 254, 55: „pentru ca, din spectacolul lunii, să ne putem învăța propriile căi și, luând act de rotația rapidă a treburilor umane, să nu fim prea atenți la prosperitatea vieții.”

42. M. Vasiliou, discursul VI, p. 234, 31: „Cum sunt cauzele anterioare, spunând că există în viețile omenești, din păsunile oamenilor născuți printre noi, caracterizați moravurile.”

43. M. Vasiliou, discursul VI, 282, 22: „nu au o rațiune proprie, ci au legea naturii ferm stabilită și care indică ceea ce este practic”.

44. M. Vasiliou, discurs A, p. 42, 23.

45. Romani 1:20.

46. M. Vasiliou, Discursul șase, p. 216, 6.

47. M. Vasiliou, discursul VI, p. 214, 5: „Pregătești ceva diminuat prin natură, dar proprietatea vorbirii este capabilă să depășească acest cer.”

48. În ceea ce privește „teurgia” filosofilor neoplatonici, este deosebit de importantă opinia lui A. C. Lloyd, care afirmă că practicile religioase care i-au interesat pot fi caracterizate în ansamblu prin termenul de „teurgie” pe care ei înșiși l-au inventat și care avea ca scop final divinizarea omului, în timp ce încercarea modernă de a distinge obiectiv între teurgie și magie a fost destul de lipsită de roade. Vezi A. C. Lloyd, The Later Neoplatonists, ed. Enalios, Athens 2006, p. 39.